

Cerrâh Mes'ûd ve Eseri Hulâsa-i Tıbb'da Nöroşirürji ile İlgili Bölümler

Surgeon Mesud and Chapters Related to Neurosurgery in His Work "Hulasa-i Tıbb"

ÖZ

AMAÇ: Bu çalışmada Cerrâh Mes'ûd tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Osmanlı döneminin önemli cerrahnamelerinden birisi olan Hulâsa-i Tıbb tanıtılmış, kitabın nöroşirürji ile ilgili bölümleri incelenmiş ve tartışılmıştır.

YÖNTEM VE GEREÇ: Eserin İsmihan Sultan 332 ve Vahid Paşa 805 nüshalarından yararlanılarak ilgili metinler Latin alfabesine dönüştürülüp, günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

BULGULAR: Eser bir tercüme olup, hastalık nedenlerinin, belirtilerinin ve tedavilerinin açıklandığı bir derleme niteliğindedir.

SONUÇ: Cerrahi girişimler yanında ilaçla tedavi esaslarının ayrıntılı ve geniş olarak ele alındığı eser hem 15. yüzyıl Osmanlı cerrahi uygulamalarının, hem de İslâm Tıbbı'nın altın çağı (900-1100) olarak adlandırılan dönemden önceki cerrahi uygulamalarının bir yansıması sayılabilir. Hulâsa-i Tıbb'ın nöroşirürji ile ilgili bölümlerinin incelenmesi kafa travmaları konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler içerdiğini buna karşılık spinal travmalar konusunda boyun çıkıkları dışında bir bilgi kapsamadığını ortaya koymaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cerrah Mesud, Cerrahname, Hulasa-i Tıbb, Nöroşirürji tarihi, Tıp tarihi

ABSTRACT

AIM: One of the important surgical treatises of the Ottoman era which was translated by Surgeon Mesud and its chapters related to neurosurgery are presented in this study.

MATERIAL and METHODS: Ismihan Sultan 332 and Vahid Paşa 805 copies of the treatise were used for this study. After transcription to the Latin alphabet, the relevant sections were translated into contemporary Turkish.

RESULTS: The treatise is a translated compilation outlining the causes, findings and treatments of some diseases.

CONCLUSION: The treatise discusses the principles of medical treatment besides the surgical approaches and can be considered as a sample for the surgical interventions of both the 15th century Ottoman Empire and the period before the Islamic golden age of medicine (900-1100).

KEY WORDS: History of Neurosurgery, History of medicine, Hulasa-i Tıbb, Surgeon Mesud, Surgical treatise

Ahmet ACIDUMAN¹

Uygur ER²

¹ S.B. Etlik İhtisas Hastanesi, Nöroşirürji Kliniği, Ankara

² S.B. Dışkapı Yıldırım Bayezit Eğitim ve Araştırma Hastanesi, II. Nöroşirürji Kliniği, Ankara

Geliş Tarihi : 15.01.2008

Kabul Tarihi : 11.02.2008

Yazışma adresi:

Ahmet ACIDUMAN

E-posta: ahmetaciduman@yahoo.com

GİRİŞ

Cerrahnamelerin yazıldıkları dönemlerin cerrahi uygulamalarıyla ilgili bilgilerini günümüze yansıtılmaları açısından önemli kaynaklar olmaları yanında, cerrahnameye kaynaklık eden ya da cerrahname olarak çevrilen eserin de yazıldığı döneme ait cerrahi bilgi birikiminin günümüze aktarılmasında önemli katkıları vardır. Osmanlı döneminden günümüze gelen cerrahnameler arasında Cerrâh Mesud tarafından Türkçeye çevrilen ve *Hulâsa-i Tıbb* ya da *Tercemetü'l-hulâsa fi fenni'l-cirâhat* olarak bilinen eser Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze ulaşmış önemli cerrahnamelerden biridir.

Osmanlı döneminde yazılmış bulunan cerrahnamelerin büyük bir bölümü birbirlerine yakın dönemlerde düzenlenmişlerdir. Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'si* (1465), *Yazarı bilinmeyen Cerrahname* (1500 yılları), Cerrâh İbrâhîm'in *Alâ'im-i Cerrâhîn* (1505) ve Cerrâh Mes'ûd'un *Hulâsa-i Tıbb'ı* bu düşünceyi destekler görünmektedirler. Bursalı Ali Münşî'nin *Cerrâhnâme'si* (18. yüzyıl) ve Şanîzâde Mehmet Ataulah'ın *Kânûnü'l-Cerrâhîn'i* (19. yüzyıl) adı geçen eserlere göre daha geç zamanlarda kaleme alınmışlardır.

Bu yazıda adı geçen eser, yazarı ve eserin özellikle nöroşirürji alanını ilgilendiren kısımlarının tanıtılması amaçlanmıştır.

Cerrâh Mes'ûd ve Hulâsa-i Tıbb

Hulâsa Tercümesi olarak da bilinen *Hulâsa-i Tıbb* (*Tercemetü'l-hulâsa fi fenni'l-cirâhat*) 15. yüzyıl metnidir (8). Cerrâh Mes'ûd ve *Hulâsa-i Tıbb* adlı eseri hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kendisi ve eseri hakkındaki bilgileri kitabının girişinde bulmaktayız. Farsça ve eski İran dili olan Pehlevi dilini bilen Cerrâh Mes'ûd kitabın girişinde kitabın öyküsüyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Eskiler şöyle rivayet etmişler ki Me'mûn Halife'nin mübarek vücudunda (bir) yara ortaya çıkmış. Bilginler [hekimler] çok güçlük çekerek tedavisini yapmışlar ve sıhate gelmiş. Bunun üzerine kendi vücudundaki yaranın tedavi ile iyileştiğini gören Halife bütün tabip ve cerrahlarını çağırtmış ve söylemiş: 'Sizden dilerim ki toplanmışken her yaranın tedavisini toplayıp, yazınız. Ben, siz, bizden sonra gelenlere fayda olsun, bizi ve sizi duadan unutmasınlar!' demiş. O mecliste

büyük şeyh, cerrah [VP, v:1b] başı Ebû Tâhir bin Muhammed Gaznî bulunuyordu. Söyledi: 'Ya Halife! Tıp ilmi deryadır. Üstatlar insanın hastalıklarını etraflıca açıklamakta aciz ve yetersiz kalmışlardır. Bu ilmin sonuna ermediler.' Ama (her bir) hastalığa denenmiş tedavileri toplayıp bir nüsha [yazma] yapmak yararlıdır, ki her bir kişiye ne çeşit hastalık ve zahmet gelirse o nüsha ile iş görsünler. Umulur ki Hakk Te'âlâ (sebeplerin yaratıcısıdır), kendisinin şifâsı hazinesinden [İS, v:Gb] derman nasip etsin. O toplanan bilginler [hekimler] ve cerrâhlar Halife'nin bu sözünü kabul edip bu kitabı hazırladılar, *Hulâsa* [özet] diye ad verdiler [İS, v:1a; VP, v:2a] (4,6).”

Cerrâh Mes'ûd kitabı Türkçeye çevirmesiyle ilgili olarak da şunları söylemektedir:

“Bu (nüsha) zayıf cerrâh Mes'ûd'un eline geçti. Gördüm ki Persçe ve Yunanca (Persçe ve Pehlevi) dilinde karışık hazırlanmış ve dağılmış. Diledim ki gücümün yettiğince Türkçeye çevireyim, her yeni başlayana kolaylaştırırım ve her çeşit yaranın sebebini, belirtisini ve tedavisini bildireyim. Hatta bir yara olduğu zaman, üstat (ve işinin ehli [tabip]) bulunmazsa, bu kitap ile iş görsünler faydalı olur [İS, v: 1a; VP, v: 2a] (4,6).”

Vahid Paşa 805 (6) (Şekil 1) ve Fatih 3550 (5) nüshalarında kitabın aslının Persçe ve Pehlevi olduğu belirtilmişken İsmihan Sultan 332'de (4) (Şekil 2) Persçe ve Yunanca olduğu açıklanmaktadır. Cerrâh Mes'ûd yazdığı girişin son bölümünde cerrahi sanatı ile ilgili olarak şunları kaleme almıştır. Bu satırlar onun cerrahi anlayışını da özetlemektedir: “Bu san'ata çok üstat gerekir, o kimse ki, her yarayı yarasına göre işlesin. Çünkü ilim korkutucu, ömür, zaman dar, tecrübe hata, karar vermek çabuk, ihtiyat övgüye değer. Her tabibin ve her cerrahın her hastalığı teşhis edebilmesi ve ondan sonra tedavi etmesi gerekir. Çünkü bilmeden yapmak tehlikedir [İS, v:1a] (4).” Aynı bölümün başlangıcı Vahid Paşa nüshasında ise bazı farklılıklar göstermektedir: “Bu sanata çok üstat gerekir ki bu ilimde çok ömür ve uzun zaman kâr, tecrübe hata, karar vermek çabuk, ihtiyat övgüye değer olur [VP, v: 2a,b] (6).

Cerrâh Mes'ûd cerrahlık ve cerrah hakkında şunları da söylemektedir: “Eğer sorarlarsa cerrahlık kimden kaldı? Eflatun [Platon]'dan kaldı diye cevap versinler. Söylemiştir: 'Cerrah şefkatli ve güler yüzlü olmalıdır. Sözü tatlı, tutuşu doğru, eğilimi

Şekil 1: Vahid Paşa 805 nüshasının başlangıç sayfaları. "Kitâb-ı Tıbb-ı Hulâsa me'a Teşrîh" başlığı okunmaktadır. "Muhammed Mustafâ", "Me'mûn Halife", "Muhammed Gaznî", "Hakk te'âlâ" kelimelerinin üstlerine kırmızı çizgi çekilmiş olup, Hulâsa'nın kırmızı renkle yazıldığı görülmektedir. Kitabın "Persçe ve Pehlevî" dilinde yazılı olduğu da bildirilmektedir

Şekil 2: İsmihan Sultan 332 nüshasının başlangıç sayfaları. X ile işaretli kısımda "Hulâsa" ve "Cerrâh Mes'ûd" isimleri ve kitabın "Persçe ve Yunani" dilinde yazılmış olduğu okunmaktadır.

merhametli olmalıdır. Her tutmaya cür'et ettiğinde, gülerek ve sakınarak tutsun, fakat tutucu olsun [İS v:6a;] (4).” Aynı konu Vahid Paşa nüshasında biraz daha farklı anlatımla işlenmiştir: “Eğer sorsalar cerrâhlık kimden kaldı? diye, cevap budur ki Eflâtun’dan kaldı. Ayrıca cerrâh olan kişi şefkatli olmalıdır ki her yarayı merhametle tutsun [VP, v:7b] (6).

Kitap üç bölüm olarak yazılmıştır:

1. İlmi bildirir.

2. Cerâhatleri bildirir.

3. Tedavileri ve terkipleri (birleşimleri, ilaçları) bildirir. Kitapta nöroşirürji ile ilgili kısımlar kafa travmaları, kafada olan şişlikler ve boyun çıkıkları ile ilgili olup, kitabın üçüncü bölümünde bulunmaktadır.

Kitabın Türkiye Kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Bu makalede yararlanılan nüshalardan birisi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu 332 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Yine kitabın Kütahya İl Halk Kütüphanesi Vahid Paşa Koleksiyonu 805 numarada kayıtlı bulunan bir başka nüshası ile karşılaştırma yapılmıştır. Nüshalar hareketli nesih yazısı ile kaleme alınmış olup, İsmihan Sultan 332’de her sayfada 17-18 satır bulunmakta iken Vahid Paşa 805’de ise her sayfadaki satır sayısı 15’dir. İsmihan Sultan 332 nüshası 966H./1558-1559 tarihinde kopya edilmiştir.

Metin içerisinde çevirisi yapılan sayfaların sonunda hangi koleksiyona ait olduğu ve varak numaraları verilmiştir. Bu işlem yapılırken İsmihan Sultan nüshası için (İS) ve Vahid Paşa nüshası için (VP) kısaltmaları kullanılmıştır. Eseri çoğaltanlar tarafından İsmihan Sultan nüshasında ilk varâğa numara verilmemiş ve ikinci varakdan itibaren “1” rakamı ile numaralandırma başlamıştır. Numaralandırma bu esasa göre sürdürülmüştür. Bu nedenle yazarlar tarafından ilk varak için giriş anlamında (G) harfi kullanılmıştır. Aşağıdaki metinde ve referanslarda bu numaralandırma esasına sadık kalınmıştır. Vahid Paşa nüshasında ise ikinci varakta “1” ve on birinci varakta “10” rakamı okunmaktadır. Bunun dışındaki varaklarda numara bulunmamaktadır. Bu nedenle varaklar metin içerisinde numaralandırılırken bu iki sayı dikkate alınmamış ve metnin başlangıç sayfası “1b” olarak numaralanmıştır.

Metinde parantez içerisinde yer alan kelimeler

Vahid Paşa nüshasında yer alan eklemeler ya da açıklamalardır. Köşeli parantez içerisinde yer alan kelimeler ise, yazarlar tarafından anlamayı kolaylaştırmak için yapılmış eklemelerdir.

Yazının bundan sonraki bölümünde *Hulâsa*’nın nöroşirürji ile ilgili bölümleri günümüz Türkçesine çevrilerek sunulmuştur.

Başa taş ya da ağaç ya da çomak ya da başka türlü darbe dokunursa ve kafa çökerse. Sebebi ya savaştan ya da düşmekten olur. Belirtisi odur ki katı nesne çiğneyemez, gözleri şişer ya da kızarır. Onun tedbiri odur ki önce yaralıya su ile birlikte şeker şerbeti (ya da elma şarabı) içirsinler. Ondan sonra orayı haç gibi yarsınlar (ama atardamardan ve dalından sakınsınlar). Eğer damar kesilip kan atılırsa, o kan çıkan yeri demirle mastakî [damla sakızı; *Resina Pistacia lentiscis* L.] ile dağlasınlar ve o derinin uçlarına iğne ile ibrişim geçirsinler ve boğazının altında bağlasınlar ki kafa açık kalsın. Ondan sonra kemiği kazınsınlar çıkan kanı pamuk ile (ya da sünger ile) alsınlar [VP, v:7b]. O (kırılmış) kemiği uygun bir şekilde (sakınarak) çıkarsınlar. Eğer tutan bir yeri varsa testereyle ya da kerpeten ile alsınlar, korkmasınlar. Eğer beyin sağlam ise ve o beyne kan inmişse [İS, v: 6a] (şeker eksinler. O kanı keser, su gibi yapar) o kanı beyin hücrelerinde bir zerre kan kalmayana kadar pamuk ile silsinler ve yerine şeker eksinler. Ondan sonra derhal o çıkan kemiğine (kemiğin yerine) uladı koysunlar. (Ondan sonra) ‘anzerut [enzerut, göz otu; *Herba sarcolla* L.], mastakî ve çam sakızını (râfîneç: çam sakızı; *Resine Picea orientalis* L.) yumuşak dövsünler, un gibi yapsınlar. (Ondan sonra) o kafada yarılan derileri bir temiz bez ile silsinler, şöyle ki kanları çıksın. Bu un gibi dövülmüş otları o derilerin üzerlerine saçsınlar ve geri yerli yerine koysunlar. İbrişim ile diksinler ya da iğne koysunlar. Derilerin yerini biraz delik bıraksınlar (alçak yerine biraz açık yer bıraksınlar) ki irin ve su toplanıp beyne sataşmasın, ki sakınsınlar. Günde iki (üç) kez mısırî merhemi ile fitil yapsınlar (4,6). [Bundan sonraki kısım İsmihan Sultan nüshasında olup, Vahid Paşa nüshasında yoktur.] Mısırî merheminin niteliğini bildirelim. Birinci yararı kulaktaki yaraya ve akan irinedir. Yedi dirhem saf bal, sekiz dirhem jengâr [bakır hidro karbonat, bakırçılığı; *Carbonas cupricus* L.][alsınlar]. İki dirhem sirke ile balı koyulaşana kadar kaynatsınlar. Sonra jengârî döverek karıştırınsınlar. Diğer çeşit: Çam sakızı altı dirhem, jengâr üç dirhem, büre [boraks; *Natrii boras* L.] beş dirhem bal yirmi beş dirhem, sirke on dirhem.

Bunların tamamını karıştırıp merhem yapsınlar, denenmiştir. Bir diğer çeşit merhem ki yaranın etini bitirip kavuşturur ve yaranın ağzında kıl gibi başka bir nesne kalmasından da sakınmak gereklidir. Bu gerçekten tuhaf bir ilaçtır, ki iksirîn derler. Çam sakızı, sabr [sarı sabır; *Aloe* L.], anzerût, demü'l-ahaveyn [iki kardeş kanı; *Draceana araco* L.] [*İS*, v:6b]. Parçalar beraber olsun. Yara üzerine eksinler. Yarayı bağlasınlar. Denenmiştir. Diğer çeşit, yaralarda et bitirmekte kullanılan şaşılacak bir merhem: Her ne zaman yara kirli olursa, mürdasengi [mürdasenk, kurşun (II) oksit; *Lithargyrum, Oxydum plumbicum fusum* L.] döverek sır gibi olunca, onun üzerine üç ukiyye [1283 gr.lık eski bir ağırlık ölçüsü] zeytinyağı döksünler. Çözülene kadar pişirsinler. Sonra çam sakızı, anzerût, demü'l-ahaveyn, kasnî ve kuru zift [katran, reçine; *Resinum, Pix atra* L.]'in her birisinden iki dirhem olsun. Üstüne koysunlar. Koyulaşana kadar pişirsinler. İrinli yaranın etini yiyen diğer [bir] çeşit merhem: Katkısız jengâr bir ukiyye, katkısız bal da bir ukiyye. Döverek kullansınlar, denenmiştir. Bâselikûn merhemi, mısırî merhemi, kâfûrî merhemi, jengârî merhemi, sirke merhemi, mukl merhemi, kîrûtî merhemi, rüsül merhemi, zeyt-i zerûr merhemi, dahilyûn merhemi, havâriyûn merhemi ve esfidâc merhemi yararlıdır. Burundaki yaraya, ateş yanığına, sıcak su ve sıcak yağ yanığına çıkan kabarcıklara faydalıdır. Saf mum dört ol kadar gül yağı ile eritsinler, götürebildiği kadar esfidâc [üstübeç; *Plumbum carbonicum* L.] koysunlar. Yumurta akıyla ıslatıp, katılaşıncaya kadar dövsünler. Kâfûrî [kafur; *Camphora* L.] de katsınlar, kullansınlar. Yeşil merhem: Jengâr, mislince bal, o kadar anzerût ile işlesinler. Sonuç olarak [*İS*, v:7a] ondan ortaya çıkan merhem irini açıcıdır, yarayı da temizleyicidir. Merhemleri bildirdik (4). [*Bundan sonrasi her iki nüshada da bulunmaktadır.*] Yaranın üzerine kuyruk kapağı koysunlar. Hamamdan sakınsınlar. Soğuk su içirmesinler. Su yerine şeker şerbetini ya da bal şerbetini içirsinler. Gıda [olarak] iyileşene kadar badem hariresi ya da tavuk suyuyla erişte yedirsinler. Ekşi gıdalardan sakınsınlar. Ama vurulan kişiyi gördüklerinde burnu, kulağı ve dudağı (morarmış) ve geleni gidene [*VP*, v:8a] tanıyırsa herkes el vurmasın (el vurmasınlar).

Başta kılıç ve bıçak ve bunlara benzer açık yara. Onları bildirir bölüm. Önce uğraşta ya da savaşta olur. İşareti açıktır. Gözükür nesnedir. Bilinir. İlk tedbir o yaranın dört yanını kazınsınlar. Mîl ile arasınlar. Eğer mil kemiğe dokunup cayırdarsa,

açsınlar, temizlesinler. Ama kılıçtan ve bıçaktan kemik yarılar (çatlar), parçalanması az olur (ama kılıçtan bıçaktan kemik aşağı çöker, kesilmesi az olur). Kan çok akarsa hûn bend [hemostatik madde] koysunlar, sıkı bağlasınlar. Ya da keçe yapıştırınlar, (üzerine yumurta sarısını koysunlar,) sıkı sarsınlar. Üç gün dursun. Ondan (üç günden) sonra şarapla zeytinyağını kaynatsınlar, koyun yünü ile o yeri ıslatsınlar, temizlesinler, paklasınlar (hazırlasınlar. O yarayı açsınlar, o şarapla yıkasınlar. Eğer kemik açık olursa yağdan sakınsınlar). Günde iki kez bâselikûn merhemi koysunlar. O merhemi domuz yağı ile karıştırınlar [*İS*, v: 7b]. O yaranın eti tamamen dola(na kadar pansuman yapsınlar). Sonra et fazla olmasın diye merhem koymasınlar. (Sonra derisini tamamen bitirmek için merhem-i kâfûrî koysunlar.) Eğer deri kafadan sıyrılıp, kulağına salınırsa ya da enseye düşerse (bir tarafa salınırsa), birkaç gün de üzerinden geçse o deriyi kesmesinler (yabana atmasınlar), dikkatle kanayana kadar kazınsınlar. Çıkartıcı (bitirici) zerûr'unu [kuru halde serpilerek kullanılan toz halindeki herhangi bir ilaç] bolca eksinler. Deriyi koysunlar. Kürkçü iğnesi ile ibrişim ile sıkı diksinler ve altında delik (fitil yeri) bıraksınlar. İki yanına yastık koysunlar. Günde iki kez uygun sıklıkta sarsınlar (iki kez açsınlar) [*VP*, v:8b]. (4,6). [*Bundan sonraki bölüm yalnızca İsmihan Sultan nüshasında bulunmaktadır.*] Eğer deri kafadan ağıza kadar giderse çevresini kazınsınlar ve güzelce temizlesinler ondan sonra o deri kadar mumlu uladı yapsınlar, kafa üzerine koysunlar. Kafa üzerine merhem ve yağ sürmesinler, çünkü kemiği karartır. Hamamdan sakınsınlar. Çok konuşmaktan sakınsınlar. Eğer yüzü şiş ise gül yağı sürsünler. Etli çorba vermesinler. Gıda [olarak] yağ ile pirinç çorbası versinler. Rufadan [yumurta] içirsinler. Mısırî merhemi ile bitirsinler.

Başta çeşitli yaralar ya da zahmet ya da darbe dokunmuş olsa, çomak ya da taş ya da ağaç ya da diğer nesne dokunup yarılrsa. Ama kendisi ve darbe ya da belirtisi her neresi ise sancır ya da şişer ya da morarır. Tedbiri odur ki, derhal orayı kazınsınlar. Sidik ve tuz koysunlar. Keçeyle sıkı bağlasınlar. Ya da sıcak kül koysunlar [*İS*, v: 8a], ya da bezir ile tuz ile ondan sonra hoş merhem yapsınlar. Sıcak koysunlar. Ya da kepek kavursunlar, tuzla sıcak koysunlar. İki üç günde gelen şişi ve morluğu gitmezse neşter ile yarsınlar. Eğer kara kan çıkarsa biraz akıtsınlar. Eğer kanı kızıl çıkarsa derhal tutsunlar. Sıkı bağlasınlar. İki üç gün dursun. İrine

dönsün. Ondan sonra günde iki kez merhem ile fitil soksunlar. Ama büyük şişerse büyük yarsınlar. İçine eski pamuk doldursunlar. Üzerine yumurta sarısını tuz ile geri pamuk ile koysunlar. Ya da un özümüyle [nişasta], bal, zeytinyağı ve yumurta sarısını birbirine karıştırınlar. Sıkı bağlasınlar. Merhem ile bitirsinler.

Eğer darbe dokunur [ama] şişmezse ve yarılmazsa, başı şiddetli ağrırsa. Kolundan, o baş damarından [v. Cephalica] kan alsınlar ve gece bir miktar ıtrifil [su yoncası; *Menyanthes trifoliata* L.] yedirsınlar. Sabaha karşı bal şerbetini içirsınlar. Başına çekici tılâlar [sürülecek merhem, yağ, ilaç] vursunlar. Kulaktan ya da enseden hacâmet etsinler. Benefşe (menekşe, menevşe; *Herba viola odorata* L.) yağını, kabak [*Cucurbita pepo* L.] yağını ve bâdem [*Prunus amygdalus* L.] yağını sürsünler. Başı sıcak tutsunlar. Eğer çocukta olursa, şakakta ya da çevresinde olursa çok tedbirli olsunlar, çünkü tehlikelidir. Ama bıraksınlar, şakak tümüyle yumuşak olsun. Ondan sonra neşter ile azıcık açsınlar. Üzerine un özümüyle yumurta sarısını koysunlar ve hamamdan [*İS, v: 8b*] sakınsınlar.

Başda eğer seretân [kanser] dedikleri renc [hastalık, yara] olursa. O rencin sebebi kalın ahlattır. Belirtisi: Küçük yara olur, yenir. Çoğu gövde de olur. Tedavisi, tedbiri: Eğer başta olursa, saçı kazınsınlar ve dikkatle haç gibi yarsınlar ki derisi açılsın. İçinden ceviz gibi kabıyla çıkarsınlar. Yerini tuz doldursunlar. Üç gün dursun. Ondan sonra merhem ile bitirsinler. Kurtulsun, gitsin. Eğer azada olursa büyük [olur]. Tedavi ince kendir ile aşağıdan sıkı bağlasınlar, çıkarsınlar ki yağ gibi olur. Yerine şeker ve tuz eksinler. Eğer kan akarsa kan durdurucu [hemostatik] doldursunlar. Eski pamuk koysunlar. Sıkı güzel sarsınlar. Üç gün dursun. Ondan sonra açsınlar. Bâselikûn merhemi ile bitirsinler. Başka bir tedavi: Dört yerden biz ile delsinler ve her deliğe bir şâf [supozitivar] soksunlar. Ekşi hamur çıkarır ve giderir [*İS, v: 9a*] (4).

[Bundan sonraki bölümler her iki nüshada da bulunmaktadır.]

(Kulak) ardında beyzâ olursa. Nedeni beyinden inen fazla (hılt) dır. Belirtisi: Yumurta gibi yumru bir nesne olur. Sancır ve çevresi sıcak olur. Tedavisi ve tedbiri: (Eğer büyük adamda olursa) Önce kifal [v. Cephalica] damarından kan alsınlar ve iyâric [laksatif tıbbî bir bileşik] ile beynini temizlesinler. (Defedici yakılar koysunlar). Gitmezse, olgunlaşana

kadar çözücü (ya da olgunlaştırıcı) tılâlar (yakılar) sürsünler. Ondan sonra neşter ile altından açsınlar. Çok akıtmasınlar. Kuru kıl (fitil) soksunlar. Üzerine eski pamuk ile yumurta sarısını koysunlar. O gün dursun. Ertesi (gün) açsınlar. Fitil yapıp, bâselikûn merhemi ile soksunlar. Üzerine [*VP, v:10b*] yastık koysunlar. İyi bağlasınlar. Dört yanına yakı [koymayı] eksik etmesinler. Hamamdan sakınsınlar. Çok konuşmasınlar ve öfkelenmesinler. Etli yemek vermesinler. Yarı kızartılmış yumurta, yağlı pirinci sıcak yesinler. Su yerine gül suyu içirsınlar. Eğer küçük çocukta olursa [*İS, v:11a*] açmakta çok tedbirli olsunlar.

Küçük çocuklar kulağı ardında beyzâ ile doğarsa. Nedeni: Beyin hastalıklı olur. (Zaman olur ki ana rahminden tutar gelir.) Belirtisi: Ceviz gibi ya da yumurta gibi, yumuşak olur. Tedavisi ve tedbiri: Kırk gün boyunca (fark edilmeyince) el vurmasınlar, sakınsınlar. Neşter ile yarmasınlar. Çünkü kemiği sertleşmemiştir. Erken açılırsa uygun değildir, çoğu ölür. Ama olgunlaşana kadar çözücü yakılar koysunlar ki kendi deşilsin. Ekşi hamuru cam ile bir iki defa koysunlar, açılsın. Eğer açılmaz ise neşter ile azıcık delsinler, çok akıtmasınlar. Üzerine un özü [nişasta] ile yumurta sarısını yapıştırınlar. Anasına etli yemek vermesinler. Katı yağ ile pirinç yemeği yesin. Hamamdan sakınsınlar. Ne zaman olursa açmasınlar. Bir keçe bağlasınlar. Daha iyisi, neşter ile yarmasınlar, tehlikelidir. Cerrah günahkâr olmasın [*İS, v:11b; VP, v:11a*] (4,6).

[Bundan sonraki bölüm yalnız Vahid Paşa nüshasında bulunmaktadır.]

Çıkıkları bildirir. Bilgilen ki boynun çıkma sebebi ya düşmekten ya da vurulmaktan olur. İşareti: Başını kaldıramaz, sağına soluna dön[düre]mez. Tedavi: Önce hamama götürsünler. Yağlasınlar. Sonra ılık suyla yıkasınlar. Bağdaş kursun, otursun. Üstadın belini sıkı kucaklasın. Kulağı hizasında bir bez parçası taksınlar. Bez parçasını oynatarak, dalginken kuvvetle çeksınlar. Yerine gelsin, çatlasın. Sağına soluna döndürsün. Kîrûtî sürsünler [*VP, v:48b*] (6).

TARTIŞMA

Osmanlı döneminde 15. yüzyılda tercüme ve telif edilmiş olan *Hulâsa-i Tıbb*'in önsözünde Cerrâh Mes'ûd gelecek nesillere yazılı eser bırakmanın öneminden bahsetmekte ve kitabı bu amaçla çevirerek derlediğini söylemektedir. Yine önsözünden anlaşıldığına göre eser bir tercüme

olup, hastalık nedenlerinin, belirtilerinin ve tedavilerinin açıklandığı bir derleme niteliğindedir. Ana amacın ise “bilmeden yapmak tehlikelidir” ifadesinden de anlaşılabilceği gibi hekimler için yol gösterici bir kitap vücuda getirilmesi olduğu izlenmektedir. İlk ilke olarak hatadan sakınılması gereği de giriş kısmında vurgulanmıştır. Eserde Cerrâh Mes'ûd'un önemle üzerinde durduğu diğer bir ilke de cerrahın yaraya göre davranması, başka bir deyişle hastaya göre tedavi uygulanmasıdır.

Cerrâh Mes'ûd'un “ilim korkutucu, ömür az, zaman dar, tecrübe hata, karar vermek tez, ihtiyat övgüye değer olur (4)” sözleri Hipokrat (M.Ö. 460-370)'ın *Aforizmalar*'ındaki “Hayat kısa ve sanat uzundur; kriz gelip geçici; tecrübe tehlikeli ve karar vermek zordur (7)” sözleriyle büyük benzerlik göstermektedir.

Cerrâh Mes'ûd kafa yaralanmaları ile ilgili olarak kafatasının çökme kırığı, kesici aletle olan yaralanmalar, künt cisim travması ile olan yaralanmalar ve kapalı kafa travmalarından söz etmiştir.

Kafatasının çökme kırıklarında daha önceki yazarlarda da görülen “katı nesne çığnenemeyeceği” bu durumda olan kişilerde kafatası kırığı aranması gerektiği şeklindeki tanısâl yaklaşım Cerrâh Mes'ûd'da da izlenmektedir. Bu tip kırıklarda kemiğin kazınarak çıkarılması ya da ince testerele ya da kerpetenle kemiğin tutan kısmının kesilerek çıkarılması, kanın temizlendikten sonra kemik çıkarılan yere birleştirici bir şey konarak derinin kapatılması ve dikilmesi, ama irin ve pisliğin akabileceği de bir yer bırakılması (günümüzde dren konması ile eşdeğer bir uygulama) öncüllerinde de görülebilen uygulamalardandır. Yaranın üstüne kuyruk kapağının kapatılması ise döneminin diğer cerrahname yazarlarında söz edilmeyen bir uygulama olarak görülmektedir.

Alâ'im-i Cerrâhîn ve Yazarı bilinmeyen Cerrahname gibi dönemin diğer iki önemli cerrahnamesi ile karşılaştırıldığında, adı geçen eserlerdeki kafatası kırıklarının tanı ve tedavi yaklaşımında, özellikle cerrahi uygulamalardaki ayrıntılı tanımlamaların (1,2) Cerrâh Mes'ûd'un *Hulâsa*'sında bulunmadığı görülmektedir.

Kılıç ya da bıçak gibi başta olan kesici alet yaralanmalarında sıyrılan derinin korunması gayreti dokuya saygının bir göstergesi olarak yorumlanabilir ve Cerrâh Mes'ûd'un cerrahi

prensipieri hakkında az da olsa bir ipucu vermektedir.

Künt travma sonucu olan cilt altı hematoma eşlik ettiği olgularda sıcak uygulama önerisi, çağdaş soğuk uygulama anlayışı ile zıt görünmektedir.

Kapalı kafa travması olarak ele alabileceğimiz, travma sonrası şiddetli baş ağrısının eşlik ettiği olgularda V. Cephalica'dan kan alınması, ya da kulak ya da enseden kan alınması önerisi çağdaş anlayışla kafa içi basıncını azaltıcı girişimler olarak görünmektedirler.

Travma dışında, cerrahi olarak girişim yaptığı durum seretân adlı kafada yara ile giden bir rahatsızlıktır. Seretân kelime anlamı olarak tıbbî terminolojide kanser anlamında kullanılmaktadır. Cerrâh Mes'ûd'un tanımlamasında önce küçük bir yaranın ortaya çıkıp, sonrasında yenir (ülser) yara halini alması kelimenin açıkladığı anlamla örtüşmekle birlikte, cerrahi girişim sırasında tanımlanan “derinin haç şeklinde yarılp”, sonra da lezyonun “ceviz gibi kabı ile birlikte çıkarılması” önerisi, saçlı deri altından çıkarılan kist sebace gibi benin bir olguyu düşündürmektedir.

Bir başka hastalık ise kulak arkasında olan ve metinde “beyzâ” olarak yazılmış şişliktir. “Beyzâ” beyaz anlamına gelirken, yazılışı “Beyza” olan kelimenin karşılığı şudur: 1. Yumurta. 2. Demir başlık. 3. Baş ağrısı, *cephalalgia congestiva*. 4. Testis. 5. Soğan, ampul, yumru kök, *anat.* ufak ur, tüberkül, kabarcık, şiş (10). Kelimenin yazılışı farklı olsa da metinde tanımlanan lezyon ağrılı, çevresi sıcak ve yumurta gibi bir yumru olup, bir apsenin tanımlanıyor olması büyük olasılıktır. Eğer kendiliğinden çözülmezse, lezyonun neşterle açılarak bir fitil sokulması şeklinde sunulan tedavi de tanımlananın bir apse olduğunu desteklemektedir. Yeni doğanda ve bazen de doğumla birlikte ortaya çıkması, caput succadenum, cephalhematom gibi doğum travmasına bağlı olarak görülen şişlikleri belki de bir oksipital ansefaloseli düşündürtebilir.

Boyun çıkıkları ile ilgili bölüm, incelenen yazmalardan Vahid Paşa 805'de olup, İsmihan Sultan 332'de bulunmamaktadır. *Hulâsa* ile büyük olasılıkla aynı dönemlerde yazılmış olan *Alâ'im-i Cerrâhîn ve Yazarı Bilinmeyen Cerrahname* incelendiğinde boyun çıkıkları dışında, omurga kırıkları, omurga çıkıkları, kuyruk çıkığı gibi omurga travmaları ile ilgili bölümleri göz önüne alındığında

(1,2), *Hulâsa'nın*, spinal travmalar konusunda çağdaşları sayılabilecek *Alâ'im-i Cerrâhîn ve Yazarı Bilinmeyen Cerrahname* kadar zengin olmadığı görülmektedir.

Cerrâh Mes'ûd'un eserinde girişimsel yaklaşımların yanı sıra ilaçlarla tedavi de önemli bir yer tutmaktadır. Hem ağızdan verilecek hem de sürülerek uygulanacak ilaçlar hakkında zamanına göre geniş bilgi sunulan eserde ayrıca travmalı hastanın diyeti de yemeğin yenmesi gereken sıcaklığa varıncaya kadar ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.

Tercümenin başında belirtildiği gibi, Ebû Tâhir Muhammed önderliğindeki tabip ve cerrahlar tarafından yazılan *Hulâsa'nın* tercümesi olan *Hulâsa-i Tıbb* ile, Ebubekr Muhammed Zekeriyya Râzî (865-925), Ali İbn Abbas el-Mecûsî (?930-994) ve İbn Sînâ (980-1037)'nin içinde bulunduğu İslâm Tıbbı'nın altın çağı (900-1100) olarak adlandırılan (3,9) döneminden önceki uygulamaları hakkında da bilgi edinilebileceği çok açıktır. Halife Me'mûn (786-833) döneminde (813-833) (11) eserin yazılmış olması ve Ebu Tahir Muhammed'in ölüm tarihinin de 224H./838-839 (12) olması birbirleriyle uyumlu bilgilerdir ve yukarıda öne sürülen savı desteklemektedir.

Öte yanda, *Hulâsa-i Tıbb* tercümesinin Cerrâh Mes'ûd tarafından 15. Yüzyılda yapılmış olmasına karşın, İslâm Coğrafyası'nın önde gelen yazarları Ali Abbas el-Mecûsî ve İbn Sînâ'dan alınmış bir bilgiyle karşılaşmamak, kafa yaralanmaları ve kafatası kırıkları konusunda eserin doğrudan doğruya bir tercüme olduğu fikrini de önemli ölçüde desteklemektedir.

SONUÇ

Hulâsa-i Tıbb hem Cerrâh Mes'ûd'un yaşadığı 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hem de yazıldığı Halife Mem'ûn döneminde (9.yüzyıl) uygulanan ya da uygulanabilecek cerrahi girişimler

hakkında günümüze kısmen ışık tutmaktadır. Bu eser aynı zamanda yazıldığı dildeki tıbbî ve cerrahî bilgilerin Türkçeye kazandırılması anlamında da önem taşımaktadır. *Hulâsa-i Tıbb*'in nöroşirürji ile ilgili bölümlerinin incelenmesi kafa travmaları konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler içerdiğini buna karşılık spinal travmalar konusunda boyun çıkıkları dışında bir bilgi kapsamadığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Acıduman A, Er U, Belen D: Cerrah İbrahim ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in nöroşirürji ile ilgili bölümleri. Türk Nöroşirürji Dergisi 17(3): 170-182, 2007
2. Acıduman A, Er U, Belen D: Osmanlı Döneminden "Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme". Türk Nöroşirürji Dergisi 17(3): 162-169, 2007
3. Castiglioni A: A History of Medicine. 2n. ed. New York: Alfred A. Knopf, 1958: 267-276
4. Cerrâh Mes'ûd: *Hulâsa-i Tıbb*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İsmihan Sultan 332, v: 1a, 6a-9a, 11a-b
5. Cerrâh Mes'ûd: *Hulâsa-i Tıbb*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih 3550, v: 2a
6. Cerrâh Mes'ûd: *Hulâsa-i Tıbb*. Kütahya: İl Halk Kütüphanesi, Vahid Paşa 805, v: 1b-2a, 7b-8b, 10b-11a, 48b
7. Hippocrates: Hippocratic Writings (Translated by Adams F). In: Hutchins RM, ed., Great Books of The Western World, 10. Hippocrates, Galen. Chicago, London, Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1952: 131-144
8. Kurt NK: Şanîzâde Mehmed Atallah Efendi'nin Kânûnû'l-Cerrâhîn adlı eserinin incelenmesi. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 6: 237-337, 2000
9. Meyerhof M: Science and Medicine. In: Thomas Arnold, Alfred Guillaume eds. The Legacy of Islam, London: Oxford University Press, 1952: 311-355
10. Redhouse JW: A Turkish and English Lexicon, New Impression, Beirut: Librairie du Liban, 1996: 421
11. Sarton G: Introduction to the History of Science, cilt 1, Baltimore: The Williams & Wilkins Company, 1927: 557-558
12. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazmaları: Ebû Tâhir İbrâhîm b. Muhammed el-Gaznevî, http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php. Erişim tarihi: 12.01.2008